

הרב משה ליכטנשטיין הפטרת האזינו - שובה

שובה ישראל

מנהגים שונים בהפטרת תשרי

מן המפורסמות היא שהפטרת השבת היא שובה ישראל; כה מושרשת היא זהות זאת, עד שזכתה הפטרה זו למה שלא זכתה אף הפטרה אחרת, והיא שהשבת עצמה נקראת על שמה. לכן יש להניח שלא מעטים יופתעו לגלות שבמקורם אין הדברים כה פשוטים, ושמהומה רבה התחוללה בבית מדרשם של בעלי התוס' מסביב לקביעת הפטרה זו.

בתוס' שם מובאות שתי דעות ביחס להפטרת תשרי, ושניהן אינן תואמות ממש את מנהגנו. דעת ר"ת קרובה למנהג שלנו, אך גם לדעתו אין קוראים שובה בשבת של עש"ת בהרבה שנים. לדבריו, בשנים שפרשת האזינו נקראת לאחר יום כפור, אין קוראים 'שובה' אלא לקראת סוכות, ואז מוקד הפטרה איננה התשובה כשלעצמה אלא הציפייה למים.

לעומתו, רבינו משולם תואם את מנהגנו בכך שהפטרת 'שובה' לעולם היתה הפטרת עש"ת. ואולם, הוא מרחיק את 'שוש אשיש' לאחר יום כפור, ובכך מנתק בינה לשאר הפטרות הנחמה. נתק זה הוא שעורר את חמתם של בעלי התוס' על "רב החובל ההופך ומבלבל לומר שובה קודם כפור ושוש אשיש בין כפור לסוכות דאין להפסיק בין השש נחמות לשביעית". באם נשאל את עצמנו לפרש שיטתו ומה ההגיון להרחיק את 'שוש אשיש', נראה שלדעתו לא ניתן לדבר על סוף הנחמות ללא תשובה. רק בעקבות עשיית תשובה ניתן לדבר על הגאולה השלמה והגעה לידי מציאות של "ישיש עליך אלקיך כמשוש חתן על כלה". השלבים הראשונים של הנחמה אינם זקוקים לתשובה, והם באים מעצם הצורך להרגיע את העם הסובל, אך סוף הנחמה מחייבת תשובה, ועל כן 'שוש אשיש' באה לאחר הפטרות התשובה לדעת רבינו משולם.

לענייננו, חשובה יותר המחלוקת לענין הפטרת השבת של עש"ת. כאמור, בשנים מסוימות קוראים את הפטרת "דרשו" לפי ר"ת, ואילו לרבינו משולם תמיד קוראים "שובה". כשנתעכב על הבדל זה, גם נוכל לפתוח פתח לניתוח הפטרת שובה, ועל כן נפתח בכך.

בין "דרשו" ל-"שובה"

באם נתבונן בשתי ההפטרות הללו, שהן ה"תרתית דתיבתא", נמצא הבדל משמעותי ביותר ביניהם בסוג

התשובה שמדובר עליה ובאיכותה. הפטרת דרשו, המוכרת לנו מתעניות צבור, מדברת על תשובה מעולה ואיכותית. שרשה בדרישת ד' והקריאה אליו ("דרשו ד' בהמצאו, קראוהו בהיותו קרוב"), והיא מתבטאת בשינוי אמיתי ומרשים העובר על החוטא: "יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבתי וישב אל ד'". בהמשך הפטרה, מדובר על אדם הדבק בקב"ה מתוך הזדהות עמוקה, עד כדי כך שהוא זונח את דרכי עמו בשביל להתלוות לקב"ה. זהו, כמובן, "בן הנכר הנלוה אל ד'", אשר בין הוא גר צדק, כפי דעת הרבה מפרשים, ובין אם הוא בן-נח שלא התגייר, הרי שהוא נלוה על הקב"ה על מנת "לשרתו ולאהבה את שם ד' להיות לו לעבדים". הדביקות בקב"ה מתוך אהבה והנכונות להיות עבד ד', וכל זאת תוך כדי עזיבת העולם הקודם, מעידים על אדם שכל ישותו הוא השתעבדותו לקב"ה וביטול רצונו העצמי מפני רצון שמים. ההפטרה פותחת בתשובה מעלייתא של עזיבת החטא, ואפילו מחשבת החטא ("ואיש און מחשבתי") ומסתיימת בדביקות בקב"ה. ממילא, גם התגובה האלקית היא בהתאם. הקב"ה מרבה סליחה ורחמים ומעטיר על השבים שמחה. בעקבות תשובה מן הסוג הזה, מתקיים בהם "כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון, ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף". תשובה ראויה של מהפך נפשי והכרה פנימית של החטא ועיוותו מולידים כפרה וסליחה של רצון והשגת קרבה והזדהות עם קודשא בריך הוא.

הפטרת שובה מציגה בפנינו היפוכו של דבר. התשובה היא עלובה. "שובה ישראל עד ד' אלקיך כי כשלת בעונך". כפי שמתברר מהמשך הפסוקים, "כשלת בעונך" אינו מכוון לדעיין המוסרי שעצם החטא הוא הכשלון, אלא לכך שהחטא לא הניב להם את הרווחים המצופים והתועלת המיוחלת מעולם לא הגיעה. מדוע ישראל כשלו בעוונם – כי אשור לא מושיע אותם! הלא כך נאמר בהמשך "קחו עמכם דברים ושובו אל ד' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו. אשור לא יושיענו על סוס לא נרכב ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידנו אשר בך ירחם יתום". משתמע בבירור מן הפסוקים שהקו המנחה את העם הוא שיבה לד' בגלל שאשור לא יושיענו ועל סוס לא נרכב. מאליה מתבקשת השאלה, ומה היה קורה אם אשור היו מושיעים אותם ומספקים להם סוסים? התשובה, ככל הנראה, היא שלא היה להם תמריץ לחזור בתשובה, והם לא היו שבים אל ד', אלא היו ממשיכים לבטוח על אשור. בזה, סוף ספר הושע מתאר תהליך המופיע כבר בתחילת הספר. הלא גם שם הנביא מעיד על ישראל "ורדפה את מאהביה ולא תשיג אתם ובקשתם ולא תמצא ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה". מדוע לחזור לקב"ה, אישה הראשון של כנסת ישראל? לא מתוך אהבה ומחויבות למערכת היחסים שלהם, אלא בגלל שהיה לה טוב יותר אז. הושע מתאר בפנינו, הן בפרק הסיכום והן בפרק הפתיחה, תשובה שאיננה תשובה מטהרת אלא תשובה משתלמת. לא הכרה בחטא וחרטה ולא מהפך נפשי פנימי אלא חשבון תועלתני קר, מדריך ומכוון את התשובה

* קטע מעובד מתוך שיעור שהועבר בעבר ב-VBM, http://www.etzion.org.il/vbm/update_views.php?num=3599&file=/vbm/archive/11-haftara/52shuva.rtf

ואוהבם בנדבת רוחי אעפ"י שאינן ראויין לאהבה אתנדב לאהבתם כי שב אפי ממנו".

התשובה והכפרה שבישעיהו ניתנים לאדם בדין ולא בחסד, שהרי אם הוא עזב את החטא ואינו אותו אדם שהיה קודם, הרי שאין הוא החוטא, שהרי החוטא נפרד מאישיותו ועזב אותו. ואולם, התשובה והכפרה שבהושע הינן מתת חסד מהבורא לאדם, שהרי האדם לא תיקן את דרכיו ולא השתנה, ורק מחסד המקום המתרצה לבריותיו הוא ניצל. על כן הנביא מכנה זאת כאוהבם נדבה, דהיינו אהבת חנינם שאין האדם ראוי לה, וכפי שרש"י הדגיש. לאור זאת, יש צורך עדיין לרפאותם מן החטא שהרי הם לא עברו תהליך של חרטה ותיקון המידות, ועל כן הקב"ה מכריז שעליו לרפואתם, כי הם טרם עשו זאת.

כמו כן, המשך הדרך איננה השמחה והקרבה המתוארים בישעיהו אלא מרגוע. הדימוי החשוב הוא דימוי הטל, היורד בנחת ומחיה בצורה עדינה ומרגיעה. אין לטל את העוצמות של הגשם, אך יש בו מן החיות הנעימה. ישראל שבהפטרה, השבים לקב"ה מתוך מצוקה וחוסר תשועה, זקוקים בראש ובראשונה לרגיעה. כשם שפגשנו בהפטרת יום ב' דראש השנה את המטרה של "הלוך להרגיעו ישראל", כן מושג אפקט זה על ידי דימוי הטל.

ברם, אף מטרת הטל היא להשביעם ולהשפיע עליהם טובה, כפי שמפורט בפסוקים בהמשך:

"ילכו ינקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון. ישבו ישבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו כיון לבנון".

סיכומו של הושע לנבואת שובה ישראל, ולספרו בכלל, הם שני הפסוקים האחרונים. הראשון ממשיך באופן מודע ובולט למדי את עקרון התשובה והשיבה לקב"ה למטרות של תועלת וקבלת פרס:

"אפרים מה לי עוד לעצבים אני עניתי ואשורנו אני כברוש רענן ממני פריך נמצא".

ממני פריך נמצא! זהו הנימוק לשיבה לקב"ה והטעם שיש לחסות בצילו, ובזה הוא מתמצת את כלל המסר של ההפטרה. הפסוק האחרון "מי חכם ויבן אלה נבון וידעם כי ישרים דרכי ד' וצדקים ילכו במם ופשעים ישלבו במם", משאיר אותנו בעמימות יצירתית מסויימת ומכוונת, האם אף הוא מדבר על הצלחה גשמית בלבד, שההולך בדרכי ד' יצליח את דרכיו, ואילו הפושע יכשל כי הפשע אינו משתלם, וכפי הקו הנקוט לאורך כל תחילת ספר משלי; או שמא יש כאן מעבר ועליית מדרגה, ונרמז לישראל שיש מעלה גבוהה יותר שבה עצם היורש הוא המטרה, וההצלחה נובעת מכך שההליכה בדרכי ד' הם חיי אמת באשר הם. לטעמי, יש כאן דו-משמעות מכוון, הפונה לכל חד לפום דרגא דיליה, אך על כל אדם להחליט על כך עבור עצמו.

הזאת. מה רב המרחק שבין תשובה זו לבין אותה המתוארת ע"י ישעיהו בהפטרת דרשו! שם יש עזיבת החטא מתוך מודעות ודביקות דתית בקב"ה וכאן יש שיבה אליו ית' כי הוא מהימן יותר מאשור ומביא תועלת גדולה יותר.

משמעותה של התשובה בהפטרתנו

וכאן הבן שואל למשמעותה של תשובה מעין זו. האם איננה אלא צביעות והתחסדות צינית של העבד החוטא המחפש לנצל את טוב לבו של האדון וליטול הימנו פרס? בכדי לענות על כך, עלינו לשוב ולהתבונן במילת הפתיחה "שובה". בשימוש הלשון הרגיל שלנו, תשובה מציינת חזרתו של האדם לדרך הנכונה. הוא עוזב את דרך החטא ושב למה שהיה קודם שהשחית את דרכו. הוראה זו של המלה תשובה משמשת בהרבה מאד מן המקורות, כשהדוגמא הבולטת לכך הם הלכות תשובה של הרמב"ם. ואולם, הוראת המלה בתנ"ך איננה שיבתו של האדם לדרכו הקודמת, אלא שיבה לקב"ה. מפרשת התשובה שבסוף ספר דברים ולאורך הנביאים משמעות התשובה היא השיבה לקב"ה, בנין מערכת יחסים אתו וההתקרבות אליו. נקודה זו היא המפתח להבנת קריאתו של הושע "שובה ישראל עד ד' אלקיך כי כשלת בעונך". הנביא פונה לעם לשוב אל הקב"ה כשם שילד שב אל אביו ואל אמו, לאחר שעזבם מתוך כעס ומרי. לא תיקון העבר אלא עצם השיבה ושיקום מערכת היחסים בהווה, הוא הדבר הבסיסי והחשוב ביותר. משל למה הדבר דומה? לילד שיצא מהבית תוך כדי מתחים וכעסים בינו לבין הוריו, תוך כדי הכרזה שלעולם לא יזדקק לטובתם, לא יקח מהם כספים ואולי אף לא ידבר עמם. והנה, דרכו לא צלחה ולאחר נדודים, רעב ומחסור, ויהי היום והוא דופק מבוייש, עם הזנב בין הרגליים, ומבקש לחזור לבית, ללון שם ולאכול. וכי יש לנו ספק מה תהיה תגובת ההורים? הלא ברור שיקבלו אותו, יושיבו אותו לאכול ארוחה דשנה מתבשיליה של אמו, יסדרו לו מטה ומצעים וישמחו וישישו בלבבם על כך שהוא חזר. "כאיש אשר אמו תנחמנו" אמר ישעיהו. מודל ההורים המקבילים בזרועות פתוחות את הילד הסורר השב הביתה מדרך את הנביאים במקומות רבים. רק השבוע קראנו ביום ב' דר"ה את דברי ירמיהו המנבא על תשובה שאין בה מהפך נפשי ומנמק זאת בטיעון הזה: "כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכרי הוא". זו גם משמעות התשובה שבהפטרתנו. השיבה לקב"ה מתוך מניעים תועלתניים עדיין מעידה על הזיקה הבסיסית שבין ישראל למקום, שהרי ישראל שבים אליו ולא לגורם אחר.

ממילא, גם תגובת הקב"ה לתשובה שבפרק זה הינה בהתאם ושוונה מתגובתו שבהפטרת 'דרשו'. הקביעה המרכזית בהקשר זה היא "ארפא משובתם אהבם נדבה כי שב אפי ממנו". בהקשר זה, ראויים דבריו של רש"י על אתר לציטוט:

"ארפא משובתם - אמר הנביא כך אמר לי רוח הקודש מאחר שיאמרו לפני כן ארפא משובתם

